

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»

КОМУНІКАТИВНА ЕТИКА

Навчальний посібник

Рекомендовано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
як навчальний посібник для здобувачів ступеня доктора філософії
за освітньою програмою Філософія
для спеціальності 033 Філософія

Електронне мережне навчальне видання

Київ
КПІ ім. Ігоря Сікорського
2022

Комунікативна етика: навчальний посібник для здобувачів ступеня доктора філософії за освітньою програмою Філософія для спеціальності 033 Філософія. Уклад.Т.В.Щириця. – К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. – 37 с.

*Гриф надано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
(протокол № 5 від 23.06.2022 р.)
за поданням Вченої ради факультету соціології і права
(протокол № 10 від 24.06.2022 р.)*

Укладачі:	Щириця Тетяна Володимирівна, к.філос.н., доцент
Рецензент	Коломієць Т.В., кандидат філос.наук, доцент, доцент кафедри соціології НТУУ «КПІ»
Відповідальний редактор	Богачев Р.М., кандидат філос.наук, доцент

Комунікативна етика: навчальний посібник для здобувачів ступеня доктора філософії містить теми лекційних та семінарських занять і коло питань для обговорення, завдання на самостійну роботу з метою поглиблення знань аспірантів з дисципліни, розвитку вмінь самостійної роботи з філософською літературою.

З М І С Т

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади комунікативної етики	5
Лекція 1. Філософія діалогу: попереднє окреслення і перспективи розгляду	
Лекція 2. Філософія та етика спілкування в світі «небезпек і загроз»	5
Лекція 3. Комунікація в універсумі культури	5
Лекція 4. Комунікативний поворот в філософії ХХ століття	5
Лекція 5. Комунікативний процес між двома учасниками	5
Лекція 6. Роль і місце дискурсу в комунікативній етиці	6
Лекція 7. Дискурсивна етика Ю.Габермаса і К.-О..Апеля	6
Розділ 2. Дискурсивно-прагматична реконструкція практичного розуму	6
Лекція 8. Прикладна етика: етика і політика, мораль і право	
Лекція 9. Прикладна етика: етика та економіки , етика та екологія	7
<i>Семінарські заняття</i>	
Тема 1. Реабілітація практичної філософії як панівна тенденція сучасного філософування.	7
Тема 2-3. Суперечності екзистенціальної комунікації	9
Тема 4. Три хвороби сучасності	11
Тема 5. Поле комунікації як низка запитань про смисли життя та призначення людини.	13
Тема 6-7. Панівні тенденції філософії ХХ-ХХІ століття: від філософії свідомості до філософії мови, від гносеології до аналізу мови.	15
Тема 8-9. Правила та норми міжлюдської комунікації	17
Тема 10. Умови, форми, правила, структура та норми дискурсу	20
Тема 11. Дискурсивна етика Ю.Габермаса і К.-О.Апеля.	22
Тема 12. Соціокультурна еволюція моральної свідомості	24
Тема 13-14. Прикладна етика: Етика і політика	26
Тема 15. Прикладна етика: Мораль і право	28
Тема 16. Прикладна етика: Етика та економіка	29
Тема 17. Прикладна етика: Етика та екологія	31
Тема 18. Принцип відповідальності Г.Йонаса	33
ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	
ПИТАННЯ ДО САМОКОНТРОЛЮ	35
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	
КОНТАКТИ З ВИКЛАДАЧЕМ	
ДОДАТОК 1	36
ДОДАТОК 2	37
ДОДАТОК 3	

1. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Навчальна дисципліна «Комунікативна етика» належить до циклу вибіркових дисциплін.

Предметом навчальної дисципліни є мораль як соціальний феномен, як соціальна підсистема з бінарним кодом: добро/зло, комунікація як форма буття людини у світі, дискурсивні практики як форми пізнання та опанування моральним світом.

Методичні рекомендації містять плани лекцій, що дає можливість аспірантам заздалегідь ознайомитися з основними положеннями кожної з них. Аспірантам надаються завдання для самостійної роботи та для практичних занять, які повинні поглибити знання, що були отримані під час лекцій.

Відпрацювання тем аспірантами відбувається на консультаціях в індивідуальному порядку згідно встановленого графіку за матеріалами, які викликають певні труднощі в їх засвоєнні, або відпрацьовуються пропущені аспірантом відповідні лекції чи практичні заняття.

Навчальна дисципліна «Комунікативна етика» вивчається протягом одного семестру, в загальному обсязі 120 годин: аудиторної роботи – 54 годин, з яких лекції – 18 годин, семінарські заняття 36 один; самостійна робота 66 години.

На консультаціях згідно зі встановленим графіком опрацьовується складний для засвоєння навчальний матеріал.

Пропущений матеріал аспіранти вивчають самостійно; контроль засвоєння матеріалу при цьому здійснюється у формі співбесіди у час, призначений для проведення консультації, та в порядку, визначеному положенням про РСО.

Методика оцінювання рівня засвоєння матеріалу навчальної дисципліни передбачає використання рейтингової системи оцінювання. Шкала оцінювання – університетська. Формою семестрового контролю є залік.

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади комунікативної етики

Лекція 1. Філософія діалогу: попереднє окреслення й перспективи розгляду.

1. Мораль як соціальний феномен, форма культури та спосіб людського буття.
2. Діалектика та діалог. Сократичний тип філософування.
3. Становлення діалогічних традицій в філософії ХХ-ХХІ століть

Тема самостійної роботи: Спорідненість діалогу та діалектики

Рекомендовано: 1, 11, 12, 22.

Лекція 2. Філософія та етика спілкування в світі «небезпек і загроз»

1. Проблема інтерсуб'єктивності Е.Гусерля.
2. Dasein М.Гайдегера. Турбота про Іншого.
3. Я і Ти в філософії М.Бубера.
4. Екзистенція та екзистенціальна комунікація К.Ясперса.

Тема самостійної роботи: Екзистенція та екзистенціальна комунікація К.Ясперса.

Рекомендовано: 1, 4, 10, 27

Лекція 3. Комунікація в універсумі культури

1. Побудова повідомлень на основі конвенційних кодів або знакових систем
2. Комунікація в умовах глобалізації.
3. Комунікативний процес між двома учасниками.
4. Комунікація вербальна та невербальна.

Тема самостійної роботи: Комунікація за умов глобалізації

Рекомендовано: 12, 15, 19, 30, 31.

Лекція 4. Комунікативний поворот у філософії ХХ століття.

1. Комунікативний поворот як такий, що конститує парадигму сучасного філософування: від рефлексії над суб'єкт-об'єктними схемами до аналізу світу як дискурсу.
2. Концепти лінгвістичного повороту: життєсвіт, мовна гра, мова - домівка буття.
3. Мова і мовлення.

Тема самостійної роботи: Процедури комунікації як поєднання комунікативного, прагматичного і нормативного аспектів (на прикладі дискусії).

Рекомендовано: 7, 8, 12, 29.

Лекція 5. Комунікативний процес між двома учасниками

1. Комунікативний акт. Типи комунікативних актів.
2. Теорія мовленнєвих актів (Д.Остін, Дж. Серль). Локутив, іллокутив, перлокутив.
3. Комунікація як діяльність і як поле примирення (Ю.Габермас)
4. Дія стратегічна і дія комунікативна.

2. Відносини мовця. Постулат саморефлексії К.-О.Апеля.

Тема самостійної роботи: Легітимність та етичність в комунікативному процесі.

Рекомендовано: 8, 11, 12, 17, 19, 29, 30.

Лекція 6. Роль і місце дискурсу в комунікативній етиці.

1. Поняття дискурсу. Дискурс і діалог.
2. Теорія дискурсу як комплексна гетерогенна дисципліна, яка формується на перетині лінгвістики, соціології знання, когнітивної антропології та сучасних критичних досліджень культури.
3. Дискурс і свобода. Дискурс як ідеологія і як технологія.

Тема самостійної роботи: 1. Дискурс як мовна прагматика, інструмент соціальної дії, як соціальна інституція, як метаінституція. 2. Емансипаційна роль дискурсів.

Рекомендовано: 3, 16, 12, 17.

Лекція 7. Дискурсивна етика Ю.Габермаса та К.-О.Апеля

1. Дискурсивна (комунікативна) етика як розвиток формальної етики І.Канта
2. Трансформація традицій трансцендентального ідеалізму німецької класичної філософії на засадах інтерсуб'єктивності.
3. Соціальна дія. Цілераціональна та ціннісно-раціональна дія, за М.Вебером. Стратегічна та комунікативна дія, за Ю.Габермасом.
4. Вагомість аргументу.

Тема самостійної роботи: Соціокультурні можливості перевірки правильності нормативних суджень у процесі дискурсів.

Рекомендовано: 1, 2, 3, 6, 8, 11, 12, 16, 19

Розділ 2. Дискурсивно-прагматична реконструкція практичного розуму:

Лекція 8. Етика і політика. Мораль і право

1. Функції моралі щодо політичної системи: легітимаційна, орієнтаційна та регулятивна.
2. Проблема істини в моралі та праві. Критерії достеменності та універсальності нормативного знання.
3. Базові цінності сучасної української політико-правової системи.
4. Правові та етичні цінності: свобода, справедливість, солідарність.
5. Політико-правові інституції та громадсько-дискурсивні форми їхньої легітимізації та трансформації.

Тема самостійної роботи: Етико-нормативні проблеми права в українському суспільстві, що трансформується та виборює євроінтеграційний вектор розвитку.

Рекомендовано: 1, 2, 3, 5, 6, 9, 11, 13, 15, 18, 20, 21, 29.

Тема самостійної роботи: Етико-нормативні проблеми права в українському суспільстві, що трансформується та виборює євроінтеграційний вектор розвитку.

Лекція 9. Етика та економіка. Етика та екологія

1. Антагонізм моралі та господарства.
2. Цілераціональні та ціннісно-раціональні мотиви господарської діяльності.
3. Ното оесопотісус. Економічна раціональність.
4. Етичні виміри конкуренції.
5. Вчення В.Вернадського про ноосферу як етичний ідеал. Ноосферне мислення.
6. Етика відповідальності Г.Йонаса. Імператив збереження життя людини та імператив збереження буття природи.

Тема самостійної роботи: 1. Умови сучасного господарювання: рентабельність, екологізм, громадський контроль, моральна рефлексія, перспективи майбутнього. 2. Критичний аналіз екологічного стану України і соціально-інституційні механізми екологічної політики.

Рекомендовано: 3, 11 12, 14, 15,18, 20, 24, 26, 25, 28.

Семінарські заняття

Головною метою семінарських занять є опанування аспірантами навчальної дисципліни, з можливістю подальшого застосування отриманих знань у навчальній, професійній та повсякденній діяльності.

В тематиці семінарських занять відображені основні концепції сучасної комунікативної етики, правила і норми дискурсивних практик, умови порозуміння, здатність долати обмеженість стратегічних дій при розв'язанні актуальних проблем людського буття.

Тема 1. Реабілітація практичної філософії як панівна тенденція сучасного філософування.

Метою опрацювання матеріалу є систематизація та закріплення знання аспірантів про специфіку практичної філософії як панівної тенденції філософських розвідок, подолання кризових явищ в різних сферах соціального буття, етичних вимірів розв'язання глобальних проблем сучасності.

Основні поняття для опрацювання: етика, мораль, практична філософія, парадигма, діалог, загальнолюдські цінності

Перелік основних питань:

1. Предмет і задачі комунікативної етики: зміна парадигми.
2. Кризові явища в різних сферах соціального буття і проблема діалогічного пошуку смислів людського існування.
3. Глобальні проблеми сучасності та загальнолюдські цінності.

Завдання на СРС: поміркуйте над спорідненістю діалогу та діалектики.

Методичні поради

В першому питанні увагу треба зосередити на панівних парадигмах філософування, а саме парадигмі буття, парадигмі свідомості і парадигмі мови. Порівняти їх із способом мислення: онтологічний, рефлексивний і лінгвістичний. Звернутися до думки К.-О. Апеля про парадигмальні фази в історії філософії: онтологічну метафізику, трансцендентальну філософію свідомості (або філософію суб'єкту) і трансцендентальну семіотику. Такі тенденції спричинили аналітично-прагматично-герменевтичний поворот в сучасній філософії. Окрім тенденцій в способах мислення, зверніть увагу на соціальні трансформації, межі технічного зростання, загрози техногенних та антропогенних катастроф, все те, що У.Бек називає «суспільством ризиків і загроз». Зростає потреба в рефлексії щодо ціннісних преференцій і пошуку нових шляхів суспільного розвитку. За таких умов реабілітація практичної філософії постає як панівна і рятувальна тенденція філософування.

Друге питання присвячено конкретизації глобальних проблем. Передусім, доцільно з'ясувати, чим локальні і регіональні проблеми відрізняються від глобальних, яким є статус глобальних проблем. Що спричинило кризу новоєвропейського раціоналізму? Вам, як експертам технічної реальності, вкрай важливим є експертна оцінка цієї реальності не тільки з позицій інструментального (технічного) розуму, а з позицій глобальних проблем і загальнолюдських цінностей. Актуалізуйте для себе питання Т.Адорно: як можлива філософія після Аушвіцу.

В третьому питанні йдеться про семантику діалогу, монологу та їхнє місце в спілкуванні. Зверніть увагу на зміст, форми, традицію та генезу сократівського діалогу. Сократа ми знаємо як загальноновизнаного майстра античного діалогу. В чому полягає його майстерність? Поміркуйте над співвідношенням діалогу і діалектики мислителями доби Античності і Модерну. Визначте для себе евристичний потенціал майевтики та іронії. Підсумуйте актуальні реценції Сократівського діалогу для розв'язання нагальних проблем сучасної людини.

Аналіз сповідальної традиції доцільно попередити запитанням: звідки і яким чином входить в європейську свідомість уявлення про абсолютне Ти. Важливо з'ясувати збіг і розрізнення сповіді і свідчення, сповіді як церковного таїнства і сповіді як літературного жанру (світська традиція). Найвідоміші сповіді - блаженного Августина і просвітника Ж.-Ж.Русо. Їх поділяють не тільки століття, а й зміни в ціннісних орієнтаціях європейців, спробуйте проаналізувати такі зміни. Подумайте, чи присутня сповідальна традиція в сучасній українській світській культурі. Якщо вона є, то в чому проявляється. Які можливі форми колективної сповіді могли б завершити наше тоталітарне минуле і відкрити шлях до справжньої, а не симулятивної, комунікації. Знайти адекватні відповіді допоможе критика індивідуалізм Нового часу і аналіз становлення діалогічних традицій в філософії 19-20 ст.

Література основна

1. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. /А.Єрмоленко. - К.:Лібра, 1999. – 488 с. с.<http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908185>
2. Єрмоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія./ А.Єрмоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
3. Малахов В.А.Етика: Курс лекцій: Навч.посібник /В.Малахов – К. : Либідь, 2000. – 384.
4. Малахов В.А. Етика спілкування: Навч.посібник/В.Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 400 с. http://freelib.in.ua/blog/viktor_malakhov_etika/1-0-6 [Електронний підручник]
5. Теоретичні проблеми сучасної етики: Навчальний посібник / А.М.Єрмоленко, Г.Д. Ємельяненко та ін. – Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2012. – 232 с.

Література допоміжна

1. Адорно Теодор В. Проблемы философии морали. / Пер. с нем. М.Л.Хорькова. - М.: Республика, 2000. – 239 с.
2. Аристотель. Никомахова етика // Аристотель. Этика. – М., 2002.
3. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі / Перекл. з нім. - К.: Лібра. - 248 с.

Тема 2-3. Суперечності екзистенціальної комунікації (4 години)

Метою опрацювання матеріалу є систематизація та закріплення знання аспірантів про екзистенцію, її модуси, інтерсуб'єктивність як множинність індивідуального Я, витoki діалогічної філософії М.Бубера, комунікацію між людьми на засадах загальнолюдських цінностей.

Основні поняття для опрацювання: екзистенція, комунікація, інтерсуб'єктивність, турбота про іншого,

Перелік основних питань:

1. Проблема інтерсуб'єктивності Е.Гусерля.
2. Dasein М.Гайдегера. Турбота про Іншого.
3. Я і Ти в філософії М.Бубера.
4. Екзистенція та екзистенціальна комунікація К.Ясперса.

Завдання на СРС: Прочитати працю К.Ясперса «Комунікація» та проаналізувати його підхід до визначення класичної екзистенції в традиціях екзистенціалізму та екзистенціальної комунікації за умов небезпечових ситуацій.

Методичні поради

В першому питанні ми маємо визначити термін інтерсуб'єктивність, а саме його впровадження в філософські штудії. Це пов'язано із Е.Гусерлем, який ввів це поняття, розуміючи під ним особливу спільність і певну сукупність ідей, установок і переконань, що характеризуються цією спільністю. Е.

Гусерль (багато в чому відтворивши положення І. Канта, що стосуються місця і ролі трансцендентальної суб'єктивності в пізнанні) приходять до висновку, що сам устрій (конституція) свідомості передбачає складну багаторівневу структуру, в рамках якої найважливішу роль відіграють якості інтенціональності та допредметної даності (горизонту) світу соціальних зв'язків та стосунків. Ці структури задають пізнавальні межі, в яких стає можливим досвід сприйняття будь-якої речі у світі, а також розуміння тотожності будь-якого Я (*ego*) деякому іншому Я (*alter ego*). Через інтерсуб'єктивність в філософській думці актуалізується тема Іншого.

Така тема набуває подальшого розвитку в фундаментальній онтології М.Гайдегера, зокрема в його вченні про Dasein і турботу про Іншого. Dasein – це слово з феноменологічного визначення того, що ми називаємо людською реальністю, або людиною. Таке визначення є логічним наслідком первинності буття у порівнянні із суцим. Людина – єдина істота в світі, яка запитує про смисл буття і є представником буття в суцому. Аналітика Dasein – перший етап на шляху до істини буття.

Люди при спілкуванні відтворюють автентичну спільноту, яка постає внаслідок людської дії, спрямованої такими 5 імперативами: 1) вийти за власні межі; 2) діалогічно розуміти Іншого; 3) взяти на себе відповідальність за долю Іншого; 4) віддавати; 5) бути вірним.

В третьому питанні йдеться про спадщину М.Бубера, а саме його філософію Я-Ти, так само називається його книжка, яка написана від впливом Ф.Ніцше і має пророцький пафос. В цій роботі М.Бубер протиставляє взаємини Я-Ти та взаємини Я-Воно, де перші є по суті діалогом, живим суб'єкт – суб'єктним ставленням, а другі – повсякденним утилітарним ставленням, логічним у розумінні Аристотеля. Ставлення Я-Ти є можливим не тільки до іншої людини, а до тварини чи рослини (тут ми маємо зафіксувати становлення екологічних ідей в європейській філософії) у разі якщо людина має на увазі духовну цінність агента комунікації, тобто наділяє природу цінностями духовного світу. Цікавою є його розвідка М.Бубером полінезійського терміну «мана» (культуру полінезійців досліджував засновник функціоналізму в антропології та соціології Б.Маліновський і, власно, додав цей термін до наукового вжитку). Бубер порівнює «ману» із Я-Ти взаєминами. Два типа ставлення Я-Ти та Я-Воно породжують два протилежних образів світу. Пересічна людина не може постійно перебувати в відносинах Я-Ти, в той же час той, хто постійно відтворює відносини Я-Воно, тобто живе тільки Воно, не є людиною, на думку М.Бубера.

Важливою рефлексією для нашого подальшого поступу у просторі опанування предметним полем комунікативної етики є концепція комунікації К.Ясперса. Наголошуючи на фундаментальному значенні комунікації для людського буття загалом, він чітко розмежовує комунікацію наявного буття та екзистенціальну комунікацію. Перша – позірна, але потрібна в нашому повсякденному існуванні, в наших рольових ситуаціях. Друга – це дарунок долі, але такий, що залежить від людини, її свободи, самостійності і відповідальності. Людина здатна само собі зробити дарунок. Для К.Ясперса комунікація на

екзистенціальному рівні перетворює буття на спів-буття, тож кожна втрата комунікації та її розриви і є власне втратою буття. Звідси – екзистенціально обгрунтовантй імператив взаємності: Мені не потрібна покірність іншого, як і панування його наді мною. Ми, як особистості, обидва виростаємо у взаємному визнанні один одного. Лише разом ми можемо досягти того, чого бажав би кожен із нас, сам по собі.

Література основна

1. Малахов В.А. Етика спілкування: Навч.посібник/В.Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 400 с. http://freelib.in.ua/blog/viktor_malakhov_etika/1-0-6 [Електронний підручник]
2. Ситниченко Л.А. Человеческое общение в интерпретациях современной западной философии(критический анализ)/ Л.Ситниченко. – К.:Наукова думка, 1996.- 110 с.

Література допоміжна

1. Бахтин М. К философии поступка // Работы разных лет / М.М.Бахтин. – К., 1994.
2. Больнов О.Ф. Зустріч // Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. – К. :Либідь, 1996. – С.157-170.
3. Бубер М. Я и Ты //Бубер М. Два образа веры. – М., 1995. – С.15-92
4. Гуссерль Э. Картезианские размышления // Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Философия как строгая наука. – Минск, 2000. – С.289-542.
5. Кьеркегор С. Страх и трепет: Пер. с дат. – М.,:Республика, 1993.- 383 с.
6. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Проблемы человека в западной философии. – М.: Политиздат, 1988. – С.314-356.
7. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. _ М.: Политиздат, 1992. – С.222-241.
8. Ясперс К. Комунікація // Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С.132-148.

Тема 4. Три хвороби сучасності

Метою семінарського заняття є обговорення текстів Ч.Тейлора «Етика автентичності» та «Мультикультуралізм» і визначення витоків ідеї автентичності та дискурсу визнання через політику рівності та політику відмінностей.

Основні поняття для опрацювання: модерна людина, мультикультуралізм, дискурс визнання, ідеал особистої автентичності, власна моральна конфігурація.

Перелік основних питань:

1. Характеристика модерної епохи, за Ч.Тейлором.
2. Хвороби сучасності:
 - Індивідуалізм
 - Експансія інструментального мислення
 - Втрата індивідуальної свободи
3. Політика визнання як потреба забезпечення рівних індивідів як людських істот.

Завдання на СРС: 1. Поміркуйте над питанням: чи може особистість відбутись як персональна річ без культурних практик спілкування в спільноті, поєднуючи новації та традиції.

Методичні поради

В першому питанні зверніть увагу на думку про те, що становище сучасної людини здебільшого залежить від її перебування на межі різних епох та соціокультурних кодів. Модерна людина існує в інформаційному просторі, який щомиті збільшується, постійно наповнюється правдивими та фейковими текстами, що потребує від людини важливих критеріїв їхнього розрізнення. Книга написана в 1991 р. , проте не втратила своєї актуальності.

Ч.Тейлор характеризує сучасне ринкове суспільство як таке, що потребує негайного лікування від трьох хвороб. Під хворобою індивідуалізму розуміється вилучення людини із цілісного світопорядку, уявлення про який поділяли мислителі попередніх епох. Автор робить висновок про те, що сучасних людей не цікавить світ за межами самості (self).

Другою хворобою він називає експансію інструментального мислення, за яким довкілля (Umwelt) постає як сировина, яку необхідно переробити на користь, виходячи з власних інтересів.

«М'який» деспотизм породжує суттєві обмеження свободи, що їх спричиніє інституціалізація інструментального розуму в умовах політичної фрагментації суспільства, коли конс'юмерізм і тиражування життєвих стандартів призводить до знецінення спільних цінностей. Як наслідок, знижується можливість їхнього утвердження в демократичних процедурах.

Подолання цих хвороб, що стали наслідком кризи монологічно-егоцентричної позиції людської індивідуальності, іншими словами кризи модерної ідентичності, стає можливим на шляху діалогічно-комунікативного осмислення свідомості і волі людини. Таке усвідомлення відбувається в найрізноманітніших повсякденних соціальних практиках – від розмови з психоаналітиком до участі в виборчих процедурах і політичному житті.

В третьому питанні зверніть увагу на дискурс визнання, що розвивається одночасно в двох напрямках, а саме: в політиці рівності та політиці відмінностей. Ч.Тейлор акцентує увагу на гуманістичному змісті чесноти гідності, яка має два виміри: універсалістський та егалітарний. Тут йдеться про гідність як віддзеркалення універсальної природи людини, в цьому аспекті люди є рівними,

та віддзеркалення індивідуально автономних потенцій, в цьому аспекті люди не є рівними, а постають як автентичні ідентичності.

При читанні цих двох книг для нас важливим є переосмислення процесів пошуку автентичності в культурі канадського суспільства через український контекст. При цьому важливим є теза про великі втрати в аксіосфері, зокрема в Україні (розстріляне відродження та геноцид ХХ століття, російсько-українська війна ХХІ століття). При пошуку та обґрунтуванні гуманістичних цінностей та норм важливим є способи їхньої критичної перевірки та способи втілення в повсякденні практики.

Література основна

1. Малахов В.А. Етика спілкування: Навч.посібник/В.Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 400 с. http://freelib.in.ua/blog/viktor_malakhov_etika/1-0-6 [Електронний підручник]

Допоміжна література

1. Тейлор Ч. Етика автентичності /Пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2002. – 128 с.
2. Тейлор Ч.Мультикультуралізм і «політика визнання» / Пер. з англ. Р.Димерця. – К.: Альтерпрес, 2004. – 172 с.
3. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХІ ст. /Пер. з нім. А.Орган. – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 109 с.

Тема 5. Поле комунікації як низка запитань про смисли життя та призначення людини

Метою опрацювання матеріалу є систематизація та закріплення знання аспірантів про семіологію як науку про знаки та знакові системи, комунікацію як суб'єкт-суб'єктну дію, про смисли людського буття, які формуються в комунікативних практиках

Основні поняття для опрацювання: сема, семантика, семіологія, семіотика, діалог, смисл життя, призначення людини.

Перелік основних питань:

1. Семіологія як дослідження феноменів культури і феноменів комунікації.
2. Комунікація як відтворення суб'єкт-суб'єктних стосунків
3. Діалогічність комунікації.

Методичні поради

В першому питанні йдеться про можливості і перспективи науки семіології. Семіологія або семіотика – наука про властивості знаків знакових систем. Згідно із Ю.Лотманом, це наука про комунікативні системи і знаки, які використовуються в спілкуванні. В теорії комунікації актуалізується інструментарій семіотики при дослідженнях феноменів культури і феноменів

комунікації. При цьому йдеться про три основні аспекти вивчення знака і знакової системи: синтаксис, семантику і прагматику. Так, синтаксис вивчає внутрішні властивості систем знаків поза їхньою інтерпретацією. Семантика досліджує відносини знаків до того, на що ці знаки вказують (речі, предмети, процеси), і прагматика досліджує зв'язок знаків з адресатом, тобто проблеми інтерпретацій знаків тими, хто їх використовує, їхню корисність й цінність для інтерпретатора. Така рефлексія семіологічного інструментарію стала евристичною в межах лінгвістичного (феноменологічно-герменевтично-прагматично-аналітичного) повороту в філософії ХХ століття. Актуалізується проблема форми, змісту та інтерпретацій знаків і знакової культури. Ч.Пірс про знаки-ікони, знаки-індекси і знаки-символи.

В другому питанні наголошується на нагальності морального виміру комунікації, тобто конструювання соціальних відносин в парадигмі суб'єкт-суб'єктних взаємин. Залучається методологічний потенціал інтерсуб'єктивності. Обмін символами відбувається за допомогою кодів. Коди можуть бути природними і соціальними. Нас цікавлять коди як інтерсуб'єктивні феномени. Таким чином комунікація постає як відтворення суб'єкт-суб'єктних стосунків, визнання в іншій людині суверенної особистості. В процесах спілкування стратуюється поле комунікації як низка запитань про смисли життя і призначення людини.

В третьому питанні порівняйте зміст та форму монологу та діалогу в комунікації. Зверніть увагу на екзистенційний рівень комунікації, про яку міркував К.Ясперс як прорив людини до усвідомлення свого буття у світі і смислу історії. Діалогічність комунікації твориться й відтворюється як орієнтація на Іншого крізь призму ідей відкритості. Поміркуйте над особливостями комунікації в умовах глобалізації. Зверніть увагу на нестабільність політичної системи сучасного світу. Які комунікаційні системи взаємодії в різних сферах людського буття відповідають, на Вашу думку, основним цінностям історичного етапу розвитку людства?

Література основна

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С.Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. /А.Єрмоленко. - К.:Лібра, 1999. – 488 с. с.<http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908185>
3. Теоретичні проблеми сучасної етики: Навчальний посібник / А.М.Єрмоленко, Г.Д. Ємельяненко та ін. – Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2012. – 232 с.
4. Мальковская И.А. Знак коммуникации. Дискурсивные матрицы / И.Мальковская. - М.: Едиториал УРСС, 2004. – 240 с.
5. Ситниченко Л.А. Человеческое общение в интерпретациях современной западной философии(критический анализ)/ Л.Ситниченко. – К.:Наукова думка, 1996.- 110 с.

Література допоміжна

1. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія/ Ю.Габермас. К.; Либра, 1999. - С.287-324.
2. Лотман Ю.М. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования. Заметки. – СПб, 2000. - 704 с.
3. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию/ Умберто Еко. - СПб, 1998.- 43.
4. Остин Д. Как совершать действия при помощи слов/ Пер. с англ..В.П.Руднева // Остин Д. Избранное. - М.:Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 332 с.

Тема 6-7. Панівні тенденції філософії ХХ-ХХІ століття: від філософії свідомості до філософії мови, від гносеології до аналізу мови (4 години)

Метою опрацювання матеріалу є систематизація та закріплення знання аспірантів про панівні тенденції сучасного філософування, яка виявляється через інтерес дослідників соціального буття до мовних та позамовних текстів.

Основні поняття для опрацювання: комунікативний поворот як феноменологічно-герменевтично-прагматично-семіотичний поворот в філософії ХХ-ХХІ століття. Зміна парадигми: від об'єкту до його значущості, від факту до цінностей.

Завдання на СРС: На прикладі дискусії визначити процедури комунікації як поєднання комунікативного, прагматичного та нормативного компонентів.

Перелік основних питань:

1. Сутність комунікативного повороту: мова як умова інтелегібельності будь-якої реальності.
2. Версії та концепти комунікативного (лінгвістичного) повороту.
3. Два підходи до мови: позитивістський та феноменологічний

Методичні поради

Комунікативний (лінгвістичний) поворот у філософії має місце з середини 50-х років ХХ ст. Його сутність в тому, що мова стає умовою інтелегібельності будь-якої реальності, тобто будь-який елемент життєсвіту людини може бути досліджений за законами знакових утворень. Лінгвістичний поворот у філософії є поворотом філософії від суб'єкт-об'єктних схем до аналізу світу як дискурсу. Змінюється парадигма філософування і аналіз лінгвістичного повороту є важливою складовою реконструкції історичного контексту філософії моралі, зокрема нормативних (прескриптивних) суджень. Головними рисами зміни парадигми є полісемантичність інтерпретацій, нелінійне бачення розвитку філософії, а також уявлення про принципову несумірність систем знання, тобто їхню контекстуальність.

Лінгвістичний поворот базується на певних трансформаціях філософських уявлень про природу свідомості, про співвідношення свідомості і мови, про сутність мовних утворень. Є багато доказів того, що лінгвістичний поворот конститує теоретичний простір сучасної філософії.

Версії і концепти лінгвістичного повороту: Lebenswelt (Е. Гусерль), мовна гра, життєва форма (Л. Вітгенштайн), мова – домівка буття (М. Гайдегер). Життєсвіт складається із суми безпосередніх очевидностей, які задають форми орієнтації і людської поведінки. Такі очевидності виступають дофілософським, донауковим, первинним в логічному плані шаром будь-якої свідомості, будучи основою, умовою можливості свідомого прийняття індивідом теоретичних установок. Такі умови можливості збігаються з областю загальновідомих уявлень, які володіють характером «автоматичних» неусвідомлюваних регуляторів смислопокладання.

Спроба М. Гайдегера побудувати онтологічний аспект феноменології, привела його до визнання мови як тієї форми, в якій людина відкриває себе у світі і світ відкриває у собі. Тобто мова постає як спосіб сприйняття людиною світу. Це положення є квінтесенцією лінгвістичного повороту, оскільки воно є методологічною основою екстраполяції понять тексту, мови, дискурсу на будь-який аспект життєсвіту.

Термін «мовна гра» вперше було вжито Л. Вітгенштайном в роботі «Філософські дослідження», йому ж належить широке трактування мовної гри як однією з тих ігор, за допомогою якої діти опановують рідною мовою.

Зазначимо, що термін «мовна гра» потребує уточнення, виходячи із значень англійської мови, в якій для позначення поняття гри використовуються два слова: «game» і «play». В першому випадку йдеться про дотримання правил, в другому про дію («грати», «діяти»).

Л. Вітгенштайн, вживаючи поняття «language-game» («мовна гра»), прагнув наголосити на важливості правил в процесі творення ігор. Але він не поділяв думки, що можливо представити мову як «числення правил значення». Справа в тому, що система правил буденної мови не є повною і однозначною, а тому неможливо буде її систематизувати в числення. Вітгенштейн прагнув довести, що ми не можемо остаточно бути переконаними в тому, що наше розуміння деякого правила завжди буде тотожне розумінню цього правила нашим співрозмовником, а сама дія правила незмінно буде визначена по відношенню до безкінечної множини часткових випадків. Це так звана проблема стабільності мовних значень, тобто визначення факторів, що забезпечують незмінність вживання значень мовних виразів.

Використання мовних правил повинне бути усвідомленим, а не механічним і базуватися на узгодженні вживання цього знаку іншими членами мовної спільноти.

В кожній грі можна розрізнити як суттєві, так і несуттєві правила. Недотримання, або ж зміна першого роду правил повністю змінює образ гри. Мовні ігри можуть виникнути лише в середовищі, яке відповідає певним умовам.

Крім важливості правил в процесі комунікації, мало зафіксувати в філософській термінології практичний характер мови, необхідно також

зафіксувати її прагматичний аспект, який був відсутній в штучно сконструйованих (формально-логічних) мовах.

Прагматика мови досліджує те, як людина, використовуючи знакову систему, ставиться до неї. Прагматика виходить з того, що значення слів засадничене його використанням. Важливими є стосунки прагматики і семантики. Так, семантика вивчає інтерпретації слів, тобто встановлює відповідність слів і предметів. В той час як прагматика вивчає сприйняття осмислення висловлювань мовцем згідно із його здатностями сприймати дану знакову систему. В повсякденному мовленні прагматика стосується двох аспектів: по-перше, ставлення мовця до того, що і як він говорить (істинність, об'єктивність, щирість, пристосованість до соціального середовища – статус, імідж), по-друге, інтерпретація мовлення слухачем (істинність, об'єктивність, щирість/нещирість, сумнівність мовлення, маніпуляція).

Література основна:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Підручник. /А. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с. – [Електронний ресурс]. – / Режим доступу: <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908185>

Література допоміжна:

1. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження / Л. Вітгенштайн. – К., 1995.
2. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология // Философия как строгая наука / Э. Гуссерль. – Новочеркасск, 1994. – С.49-100.
3. Пряженцева К. В. Лінгвістичний поворот у сучасному філософському дискурсі // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. – 1998. – №2. – С.217-238.
4. Семиотика. Антологія /Сост. Ю. С. Степанов. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2001.
5. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Время и бытие.: Статьи и выступления: Пер. с нем./ М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – С.192-220.
6. Хайдеггер М. Путь к языку // Так само. – С.259-272.

Тема 8-9. Правила та норми міжлюдської комунікації (4 години)

Метою опрацювання матеріалу є систематизація та закріплення знання аспірантів про правила вербальної та невербальної комунікації та етико-правові норми участі в ній.

Основні поняття для опрацювання: комунікативний акт, когнітивний, сугестивний та експресивний комунікативний акт, денотація та конотація

Завдання для СРС: Визначте моделі комунікації та зробіть аналіз етапів її розвитку.

Перелік основних питань

1. Поняття комунікативного акту. Денотація і конотація.
2. Типи комунікативного акту: когнітивний, сугестивний, експресивний.
3. Легітимність та етичність комунікації

Методичні поради

Під час вербальної комунікації, обміну інформацією та смислами ми використовуємо такі можливості природної мови як денотація і конотація. Так, денотація – буквально значення символу, що визнається більшістю людей в даній культурі, а конотація – сумарне чи тотальне значення слова, як описове, так і емоційне. У лінгвістиці використовується для опису супутнього емоційно-експресивного значення мовної одиниці, яке пов'язане з описовим значенням та яке доповнює його. Доречно навести приклади із мовлення і пояснити денотативне і конотативне значення використанні слів.

Розглядаючи комунікативну діяльність як сукупність мовленнєвих дій, можна сказати, що мовленнєва дія являє собою окремий випадок дії усередині процесу комунікативної діяльності і тому повинна підкорятися всім властивим йому закономірностям. Мовленнєва дія відрізняється такими особливостями: по-перше, характеризується власною метою або завданням (проміжною щодо діяльності в цілому і підпорядкованою сукупній меті діяльності); по-друге, визначається структурою діяльності в цілому і особливо тими діями, які передували їй усередині акту діяльності; по-третє, має певну внутрішню структуру, зумовлену взаємодією тих її характеристик, які пов'язані із структурою діяльнісного акту і спільним для багатьох однотипних актів діяльності і тих конкретних умов або обставин, за яких ця дія здійснюється в певному випадку і в певний момент. Комунікативна діяльність – це завжди спілкування особистостей, а спілкування – це акти взаємодії особистостей, або комунікативні акти. Комунікативний акт – найзагальніше поняття комунікативної лінгвістики й теорії спілкування; процес, який відбувається в певному місці, на пересіченні осей простору і часу, результатом якого є дискурс. Кожен комунікативний акт має дві складові: комунікативну ситуацію і дискурс. Ситуація – фрагмент об'єктивно існуючої реальності, складовою якої є вербальний акт. Дискурс – вербалізована мовленнєво-мисленнєва діяльність, складовими якої є лінгвістичні (засоби мовного коду) й нелінгвістичні (засоби інших семіотичних систем) компоненти. Складові комунікативного акту, у свою чергу, мають свої компоненти.

Зверніть увагу на витлумачення комунікації як діяльності і як поле примирення Ю. Габермасом. На його думку, у сучасному суспільстві дія, орієнтоване на розуміння (комунікативна дія), посідає панівне становище,

переважаючи над діями, орієнтованими на досягнення мети (стратегічна дія). Індивіди проживають у трьох взаємних світах і відповідно формуються три відносини мовця: до об'єктивного світу, *де мають місце ділові відносини*; до соціального світу – *нормативних та оціночних відносин*; до суб'єктивного світу, *який утворюють людські почуття, переживання, надії, роздуми*. Проаналізуйте процедури комунікації як поєднання комунікативного, прагматичного і нормативного аспектів (на прикладі дискусії).

Відмінності трьох світів (об'єктивний, соціальний, суб'єктивний) важливі для комунікативної теорії, щоб послідовно розкласти і згрупувати різні типи дій: відповідно, до об'єктивного світу ставлення індивідів Ю. Габермас характеризує як ділове, до соціального світу – як нормативне, до суб'єктивного світу – як експресивне. Ставлення до всіх трьох світів індивіди висловлюють у вигляді мови (хоча комунікативна дія не обов'язково зводиться до мовним актам). Мовне оформлення індивідуального відносини в першому випадку орієнтоване на істину, у другому випадку – на норму, а в третьому випадку – на правду. Відповідно розглядає Ю. Габермас три «ціннісні сфери»: сферу науки, де мають місце людські домагання на істину; сферу моралі і права, де спостерігаються людські домагання на відповідність моральним і правовим нормам; і сферу мистецтва, де зустрічаються домагання на правду (правдивість, за Габермасом, є автентичне вираження суб'єктивних переживань).

Важливим аспектом при аналізі комунікації в універсумі культури є проблема її легітимності та етичності. Раціональна поведінка є легітимною у разі, коли учасники комунікації виказують поважне ставлення один до одного як до персон, так і до норм, звичаїв і традицій того соціуму, всередині якого відбувається комунікація. Етичність виявляється у таких правилах-нормах: етика аудієнції, тобто взаємне бажання слухати і дослухатись до суджень, правильно, без перекручень сприймати і передавати інформацію. Існує техніка аудієнції. Наступною нормою є етика доведення, тобто не тільки логіка доведення, а й повага до співрозмовника незалежно від його віку, статі, рівня освіченості тощо. Наступне правило є – етика власної позиції – передбачає право учасника комунікації заперечувати чинсь теоретичну позицію і запропонувати свою. Окрім цих правил, учасники комунікації мають дотримуватись ще таких: етика критики, етика реагування на критику, етика згоди. При цьому найвищою мірою етичності комунікації взаємне зусилля аби ворога трансформувати в друга.

Література основна

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Підручник. / А. Єрмоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с. – [Електронний ресурс]. – / Режим доступу: <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908185>
3. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія. / А. Єрмоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.

4. Теоретичні проблеми сучасної етики: Навчальний посібник / А. М. Єрмоленко, Г. Д. Ємельяненко та ін. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2012. – 232 с.

Література допоміжна

1. Остин Д. Как совершать действия при помощи слов/ Пер. с англ. В. П. Руднева // Остин Д. Избранное/ Дж. Остин. – М.:Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 332 с.
2. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття / М. Попович. – К.: Наукова думка, 1997. – 167 с.
3. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т.1: Чары Платона. Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского / К. Поппер. – М.:Феникс, Международный фонд: «Культурная инициатива» 1992. – 448 с.; Т.2. Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – 528 с.
4. Язык и культура. – К., Collegium, 2000. – 213 с.

Тема 10. Умови, форми, правила, структура та норми дискурсу

Метою семінарського заняття є ознайомлення з теорією дискурсу та здобуття навичок брати в ньому активну участь

Основні поняття для опрацювання: дискурс, дискурс нормальний, дискурс аномальний, тема дискурсу, констатив та перформатив, аргументація в дискурсі, дискурсивні практики.

Завдання для СРС:

1. Як Ви розумієте дискурс як мовну прагматику? Опишіть умови, форму, правила, структуру та норми такого дискурсу.
2. Те саме визначте для дискурсу як інструменту соціальної дії
3. Поясніть дискурс як соціальну інституцію та метаінституцію

Перелік основних питань:

1. Поняття дискурсу. Дискурс як предмет міждисциплінарних екстраполяцій
2. Дискурс як мовленнєва прагматика, як інструмент соціальної дії, як соціальна інституція.
3. Структура, форми, правила і межі дискурсу.
4. Констатив і перформатив, за Дж.Остіном.
5. Емансипативна функція дискурсу.

Методичні поради

В першому питанні доцільно з'ясувати обсяг і семантику дискурсу. Адже запозичене з лінгвістики для дослідження соціальних явищ поняття дискурсу сьогодні долає первинні межі і стає ефективним пізнавальним і трансформуючим інструментарієм. Є багато дефініцій. Ми зосередимося на такому робочому

визначенні дискурсу, а саме це діалого-аргументативний процес перевірки спірних домагань значущості висловлювань з метою досягнення універсального консенсусу. Важливо, що дискурс пов'язаний з діалогом і аргументацією.

Вченими створена теорія дискурсу як комплексна, гетерогенна дисципліна, що виникла на межі лінгвістики, соціології знання, когнітивної антропології та сучасних критичних досліджень культури.

Цікавими питаннями є питання про зв'язок дискурсу і свободи, дискурсу і влади. Зверніть увагу на специфіку дискурсу ідеологічного і дискурсу як технології (зокрема в публічній сфері) і комунікативної практики. В останньому витлумаченні дискурс завжди зорієнтований на взаєморозуміння і в такому разі відбувається як зустріч членів мовної спільноти.

Дискурси як мовленнєві практики з різних проблем, приводів, подій породжують психічні явища – почуття, бажання, уявлення, переконання, забобони, думки, поняття, знання. До лінгвістичного повороту в межах європейської метафізики ці продукти вважалися віддзеркаленням реальних об'єктів в індивідуальній чи колективній свідомості. Після лінгвістичного повороту учасники дискурсів не пасивне дзеркало, радше вони схожі на учасників спортивних змагань,

В питанні про дискурс як мовленнєву прагматику слід з'ясувати, що прагматика – це дослідження того, що роблять з мовою ті, хто нею користуються, оскільки вони часто не просто говорять, а, мовно опосередковуючись, щось обіцяють, когось звинувачують або ображають, перед кимось вибачаються тощо.

Коли ми говоримо про дискурс як інструмент соціальної дії, то маємо на увазі те, що за допомоги дискурсу мовна спільнота здійснює вплив на індивідів.

Дискурс здійснюється за двох умов: процедурної послідовності пропозицій і наявності специфічного світу мови-дії. Цей світ є спільним для тих, хто створює дискурс, а також його інтерпретує.

Елементами дискурсу є: події, про які йдеться; учасники мовленнєвих дій; перформативна інформація; не-події (обставини, що супроводжують подію, оцінки з боку учасників, загальний фон і перспектива тощо).

Типологія дискурсів. Структура дискурсу. Умови, форми і правила дискурсу. Поняття жанру дискурсу за Ліотаром. Дискурс-аналіз.

Проблема істини в дискурсі. Констатив і перформатив за Д.Остіном. Дискурс нормальний і аномальний. Дискурс і абсурд. Емансипаційна роль дискурсу.

Література основна

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник Ф.С.Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. /А.Єрмоленко. - К.:Лібра, 1999. – 488 с. с.<http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908185>

3. Єрмоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія./ А.Єрмоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.
4. Єрмоленко А.М. Дискурс. Комунікація. Моральність. – К.:Наукова думка, 2021. – 438 с.

Література допоміжна

1. Апелъ К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – К: Либра, 1999. - С.395-412.
2. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ // Єрмоленко А.М.Комунікативна практична філософія/ Ю.Габермас. К.; Либра, 1999. - С.287-324.
3. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури / В.С.Лук'янець, О.М.Кравченко, Л.В.Озадовська. – К., 2000. – 304 с.
4. Маєр-Абіх К.М. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту. Перекл. з нім. / К.Маєр-Абіх. – К.:Лібра, 2004. – 196 с.
5. Попович М.В. Жест як характеристика дискурсу // Філософсько-антропологічні студії 2000. Європейський вектор та основні цінності української гуманістики. – Істина. Правда. Життя (до 70-річчя Мирослава Поповича. – К.: Стилос, 2000 - С.3-14.

Тема 11. Дискурсивна етика Ю.Габермаса і К.-О.Апеля.

Метою опрацювання матеріалу є вивчення дискурсивної етики як формальної етики, її місце в сучасних етичних теоріях, її актуальність для розв'язання актуальних проблем людського буття.

Основні поняття для опрацювання: дискурсивна етика, стратегічна та комунікативна соціальна дія, найвагоміший аргумент, рівні розвитку моральної здатності судження: доконвенційна, конвенційна та постконвенційна

Завдання для СРС:

1. Поміркуйте над можливостями перевірки правильності нормативних суджень у процесі наукових дискурсів (на прикладі конкретної теми)
2. Чому дискурсивна етика належить царині формальної, а не матеріальної етики?

Перелік основних питань:

1. Теоретичні витоки дискурсивної етики Ю.Габермаса і К.-О.Апеля
2. Стратегічна і комунікативна дія
3. Процедури дискурсу і вагомість аргументу

Методичні поради

В першому питанні визначення теоретичних витоків впливової в сучасному соціально-філософському дискурсі комунікативної (дискурсивної) етики Ю.Габермаса і К.-О.Апеля увагу доцільно зосередити на виявленні розбіжностей формальної і матеріальної етики (І.Кант vs М.Шелер). Комунікативна (дискурсивна) етика постає як розвиток формальної етики І.Канта: обґрунтування етичних норм і цінностей формальними принципами розуму за допомогою процедур дискурсу. Проаналізуйте трансформацію традицій трансцендентального ідеалізму німецької класичної філософії на засадах інтерсуб'єктивності (соціальна теорія комунікативної дії).

Для розуміння сутності дії актора в різних соціальних ситуаціях вкрай важливим є з'ясування типів наукової раціональності і раціоналізацію соціальної дії. За основу слугує теорія соціальної дії М.Вебера, його розмежування цілераціональної та ціннісно-раціональної дії. На цих засадах Ю.Габермас розробляє свою теорію комунікативного розуму, виокремлюючи стратегічну дію і комунікативну.

Залучаючи евристичний потенціал дискурсивної етики до аналізу життєвих ситуацій окремого індивіда, а також функціонування соціальних інституцій, слід зосередити увагу на проблемі істини в моралі і праві. Для визначення істини потрібний критерій достеменності і універсальності нормативного знання.

Актуальною є проблема легітимації ідеологічної, норм поведінки, соціального устрою. Чи існують соціокультурні можливості перевірки правильності нормативних суджень у процесі дискурсів з метою досягнення консенсусу? Теоретики комунікативної етики виходять з апіорі ідеального дискурсу і його принципової відкритості для участі будь-якого охочого, який ідентифікує себе із компетентним учасником дискурсу. В цьому виявляється справжній демократизм філософської антропології.

Розглядаючи дискурсивні практики як найефективніші засоби розв'язання будь-яких конфліктів – ідеологічних, релігійних, класових, економічних, екологічних, конфліктів повсякденного життя тощо вкрай отримання процедур дискурсу. Безумовно, дотримання процедур не гарантує нам успішного результату, проте порушення процедур призводить до спотвореної комунікації і хибного рішення. При обговоренні процедур важливим є усвідомлення важливості аргументу. Завдання етики - обґрунтування етичних норм і цінностей, завдання практичного розуму - проблематизація аксіологічного горизонту, завдання комунікативного розуму – дотримання процедур. З'ясуйте роль і місце процедури в дискурсивному обґрунтуванні соціальних норм, а також умови і перспективи зміни життєвих ситуацій і стратегій.

Література основна

1. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. /А.Єрмоленко. - К.:Лібра, 1999. – 488 с. с.<http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908185>
2. Єрмоленко А.М. Дискурс. Комунікація. Моральність. – К.:Наукова думка, 2021. – 438 с.

3. Теоретичні проблеми сучасної етики: Навчальний посібник / А.М.Єрмоленко, Г.Д. Ємельяненко та ін. – Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2012. – 232 с.

Література допоміжна

1. Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. – К: Лібра, 1999. - С.395-412.
2. Апель К.-О. Язык и истина в современной ситуации философии // Апель К.-О. Трансформация философии. Пер. с нем /Перевод В.Куренной, Б.Скуратов.– М.: Логос, 2001. – С.33-60.
3. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ // Єрмоленко А.М.Комунікативна практична філософія/ Ю.Габермас. К.: Лібра, 1999. - С.287-324.
4. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури / В.С.Лук'янець, О.М.Кравченко, Л.В.Озадовська. – К., 2000. – 304 с.
5. Озадовська Л. Філософія діалогу і сучасний науковий дискурс// Філософсько-антропологічні студії 2000. Європейський вектор та основні цінності української гуманістики. – Істина. Правда. Життя (до 70-річчя Мирослава Поповича. – К.: Стилос, 2000. - С.405-422.

Тема 12. Соціокультурна еволюція моральної свідомості

Метою семінарського заняття є опанування теорією морального розвитку особистості американського психолога Л.Кольберга та визначення моралі та моральності у комунікативній парадигмі.

Основні поняття для опрацювання: моральний розвиток, моральне судження, соціокультурна еволюція моральної свідомості, щаблі розвитку моральної свідомості.

Перелік основних питань:

1. Реконструкція онтогенезу моральної здатності судження.
2. Шість стадій розвитку моральної свідомості (теорія Л.Кольберга).
3. Совість як моральний вимір самосвідомості.

Завдання для СРС:

1. Подумайте над проблемою, чи існує моральний прогрес?
2. Як існує, то у який спосіб моральний прогрес кореспондується із науково-технічним? В яких аспектах?

Методичні поради

Важливим етапом подальшого опанування предметним полем комунікативної етики є виявлення ознак дієвості моральних суджень. Для цього доречно здійснити реконструкцію онтогенезу моральної здатності судження за Л.Кольбергом. Досліджуючи дитячу психологію Л.Кольберг виокремлює шість стадій розвитку моральної свідомості і припускає сьому стадію моральної здатності судження, на якій формується імператив рефлексованої інтеріоризації комунікативної компетенції.

При опануванні теорією морального розвитку особистості важливим є акцент на тому факті, що свої дослідження Л.Кольберг як психолог здійснює в межах онтогенезу. Його натхненником був швейцарський дитячий психолог Ж.Піаже. Дослідивши онтогенез розвитку моральної свідомості, Кольберг поширив свої висновки на філогенез, тобто соціокультурну еволюцію.

Дослідник виокремив 6 стадій розвитку моральної свідомості. Інтегративним поняттям тут постає конвенціональність. Відповідно до цього є дві стадії доконвенціональні, дві стадії конвенціональні та дві стадії постконвенціональні. Проаналізуйте всі ці стадії.

Зверніть увагу на те, що перехід дитини від одної стадії моральної свідомості до наступної постає як подвійний процес, а саме: розвитку когнітивних навичок і формування досвіду емпатії. Не всі люди автоматично проходять ці стадії розвитку. Тож ми часто-густо спостерігаємо в суспільстві егоцентризм, інфантильність, апатію, аномію тощо.

На першій стадії дитина орієнтується на дисциплінарні норми, хоче запобігти покарання, намагається усвідомити для себе корисність вчинку, на другій стадії формується модель хорошої дитини, через яку вона намагається вписатись в соціальні норми своєї малої групи через уявлення про справедливість як гарантію гідної поведінки. На третій стадії мораль постає як соціальний контракт, результат договору на підставі усвідомлення універсальності етичних цінностей та норм і сумління як регулятора соціальної поведінки.

Спираючись на дослідження Ж.Піаже Л.Кольберг визначив центральне поняття для розвитку моралі. Таким поняттям є справедливість. Принципи справедливості є основою для розв'язання моральнісних конфліктів, які постають як конфлікт інтересів та цілей. Справедливим в такому підході є розподіл прав та обов'язків, що регулюються поняттями рівності та взаємності.

Критерієм моральної досконалості є поняття універсальних етичних принципів, на базі яких особистість формує свою власну етичну концепцію. Основні моральні норми не засвоюються індивідом автоматично, не постають як результат власного етичного досвіду, а формуються в просторі соціальної взаємодії.

Література основна

1. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. - К.:Лібра, 1999. – 488 с. с.<http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908185>

Література допоміжна

1. Кольберг Л. Теория нравственного развития Лоренса Кольберга // <http://uchebniiki-besplatno.com> . Архів оригіналу за 9 травня 2017 р.
2. Kohlberg L. Zur kognitiven Entwicklung des Kinder. – Frankfurt a.M., 1974. – 252 S.

Розділ II. Дискурсивно-прагматична реконструкція практичного розуму.

Цей розділ присвячений прикладним етикам. В програмі пропонуються декілька прикладних етик. В процесі навчання викладач разом із аспірантами обирає для поглибленого вивчення одну з пропонованих. Це залежить від профілю підготовки аспірантів, їхньої зацікавленості та потреби у з'ясуванні нагальних етичних проблем для їхньої подальшої наукової та громадської діяльності. Доречно провести попередній моніторинг з метою виокремлення одної з прикладних етик. Для орієнтації в проблематиці пропонується стислий виклад актуальних питань в різних сферах існування суспільства, а саме – політичній, економічній, правовій, екологічній.

Тема 13-14. Прикладна етика: Етика і політика (4 години)

Метою опрацювання матеріалу є вивчення морально-етичного складника в політиці як соціальній підсистемі, що має свої бінарні коди конституювання та функціонування, цінності та норми політичної діяльності як професії, політика як покликання (Beruf, за М.Вебером)

Основні поняття для опрацювання: практичний розум, влада, типи правління, політичний конфлікт, соціально-політичний устрій, легітимація політичної діяльності, солідарність та субсидіарність як розвиток автономних соціальних сил, відповідальність політика, політичні цінності та норми.

Завдання для СРС:

1. Сформулюйте етико-нормативні проблеми українського істеблїшменту, що трансформується та виборює євроінтеграційний вектор розвитку нашого суспільства.
2. Прочитайте статтю М.Вебера «Політика як професія та покликання»

Перелік основних питань

1. Предмет політичної етики. Політика як соціальна інституція.
2. Основні проблеми взаємозв'язку політики та моралі.
3. Легітимація політики. М.Вебер про легітимацію.
4. Комплекс етичних чеснот.

Методичні поради

Передусім зверніть увагу на потенціал комунікативної етики в розв'язанні конкретних проблем людського життя, зокрема політичного. Йдеться про форми і способи подолання політичних конфліктів. Предметом політичної етики є

розрив між соціально-політичними вимірами індивіда (свобода, відповідальність) і політикою як соціальною інституцією. Головний зміст соціальних інституцій полягає в обмеженні простору свободи особи заради зміцнення її гарантій. Метою розгалуженої системи соціальних інституцій в демократичному суспільстві з пануванням ліберальних цінностей є мир, свобода, справедливість і загальне благо. При цьому структурними принципами функціонування соціальних інституцій є солідарність і субсидіарність, тобто розвиток автономних суспільних сил здійснюється через обмеження влади вищих щаблів над нижчими. Дуже важливим є усвідомлення того, що вища влада створює механізми підтримки самостійності влади тих, хто посідає нижчі щаблі в соціальній ієрархії. Важливим для політичної сфери є легітимація рамкового порядку.

В другому питанні доречно зробити історико-філософській екскурс онтології політичного, а саме інтерпретацій полісу Аристотелем, Мак'явелі, Августином. Порівняйте різні поняття «політичного»: антропологічне, демонологічне та есхатологічне і на підставі такого порівняння поміркуйте над різними визначеннями політики як соціальної підсистеми, цілей політики та миру як способу співжиття. Чи вартує сьогодні акцентувати політику: друг – ворог? Чи є в українців вороги в політиці? Як ставитись до Російської Федерації як держави та як суспільства після 24 лютого 2022 р.?

Для третього питання доцільно прочитати роботу М.Вебера «Політика як професія і покликання» і порівняти історичні типи легітимації панування: авторитет вчорашнього (традиційне панування), авторитет харизматичної особи (харизматичне панування), авторитет ділової компетентності, яка обґрунтована раціональними правилами (легальне панування).

В четвертому питанні слід згадати утопію Платона «Держава» і осучаснити його моральні чесноти, застосовуючи індивідуальні якості політиків до сучасного українського суспільства. Так, розумність трансформується в реалізм, прагматизм, здатність до аналізу ситуації: мужність – в волю і навички приймати рішення та їх виконувати; поміркованість – в уміння визначати пріоритети і забезпечувати суспільству стабільність. Справедливість має три виміри: мета, якість інституційного ладу, політична чеснота.

Література основна

1. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. - К.:Лібра, 1999. – 488 с. <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908185>
2. Политическая и экономическая этика /Пер. с нем. М.:ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 368 с.
3. Етика і політика. Проблеми взаємозв'язку. - К.: СтилоС, 2001. – 216 с.

Література допоміжна

1. Баландье Ж. Політична антропологія. Пер. з фр. / О.Хоми. – К.: Альтерпрес, 2002. – 252 с.

2. Бюлер Д. Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу. Передмова Гюнтера Альтнера. Переклад з нім.. післямова, примітки Анатолія Єрмоленка. – К.: Стилос, 2014. – 157 с.

3. Бурдые П. Социология политики: Пер. с фр.Н.А.Шматко/ Сост, общ.ред и предисл.Н.А.Шматко– М. Socio-Logos, 1993.

4. Вебер М. Политика как призвание и профессия /Избранные произведения - М.: Прогресс, 1990. - С.644-706.

5. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Перекл.з нім. Андрій Дахній; наук.ред. Борис Поляруш. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.

Тема 15. Прикладна етика: мораль і право

Метою опрацювання матеріалу є вивчення морально-етичного складника правничої соціальної підсистеми, що має свої бінарні коди конституювання та функціонування.

Основні поняття для опрацювання: практичний розум, юридичний закон, основні права людини, правнича норма, контрверсійність правничих норм, конфлікт інтересів, лобювання інтересів через представницькі виборчі органи, конституційні норми як засадничі принципи правових відносин, гарантія конституційних норм з боку державних інституцій.

Завдання для СРС:

1. Сформулюйте етико-правничі проблеми в законодавчій сфері українського суспільства, що перебуває у процесі модернізації.
2. Ознайомтесь з документом ООН «Декларація прав людини». Які соціальні процеси заважають реалізації цього документу в повсякденну правничу практики в сучасному українському суспільстві?

Перелік основних питань

1. Цінності у праві і право як цінність.
2. Свобода і справедливість як правові цінності.
3. Універсально-цивілізаційне і специфічно-культурне у правосвідомості.
4. Інституційний вимір права.

Методичні поради

В блоці питань про мораль і право порівняйте теоретичні витoki правової антропології, а саме природу людини і природу права. З'ясуйте філософсько-етичний зміст юридичних норм і обґрунтуйте права людини як системноутворювальний чинник ліберально-демократичного соціального устрою. Поясніть основні права людини і механізми їхньої гарантії державою, правничими інституціями та широким загалом.

Поміркуйте над специфікою визначень: цінності у праві та право як цінність. Чому, на Вашу думку, свобода в ліберально-демократичному суспільстві постає як правова цінність? На конкретних прикладах покажіть комплементарність правових норм, які регламентують соціальну діяльність, зі свободою як основною цінністю українського суспільства? У який спосіб право набуває форму свободи? Спираючись на положення Конституції України доведіть, що справедливість реалізується як основна правова цінність.

У відкритому суспільстві універсальне та культурно-особливе у ціннісному вимірі права реалізується в повсякденних соціальних практиках. Людина може помилятися в своїх діях, а може свідомо порушувати норми та цінності. При порушенні норм права та норм моралі накладаються різні санкції. В чому їхня різниця?

Правова сфера функціонування суспільства стає ефективною за умов інституційного виміру права, коли приписів та заборон намагаються дотримуватись всі люди, попри їхнє матеріальний чи соціальний стан. Подумайте, чому в українському суспільстві часто-густо поширене телефонне право, яке порушує цінності свободи, справедливості та солідарності.

Література основна

1. Основи практичної філософії. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Друге видання. – К.: 2016. – 400 с.
2. Максимов С.І. Філософія права: сучасні інтепретації: вибрані праці: статті, аналітичні огляди, переклади (2003-2010) . – Х., 2010 – 336 с.

Література допоміжна

1. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек /Пер. с англ. М.Б.Левина. – М.:ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 588 с.

Тема 16. Прикладна етика: Етика та економіка.

Метою опрацювання матеріалу є вивчення морально-етичного складника підприємницької діяльності, раціональної та ціннісно-раціональної дії в сфері господарства, морально-правових норм обмеження стихії ринкових сил, історії формування цінностей та норм протестантської етики, трудової етики українців.

Основні поняття для опрацювання: homo oeconomicus, підприємництво як професія, гра ринкових сил, рентабельність виробництва, культурно-історичні форми автономія господарської сфери: відчуження, інструментальний розум, колонізація життєсвіту.

Завдання для СРС:

1. Сформуйте «зелену карту» умов сучасного господарювання, в якій прораховані рентабельність, екологізм, громадський контроль.

Перелік основних питань

1. Антагонізм моралі і господарства.
2. Моральна оцінка ринкової економіки.
3. Ліберальні цінності і ринкова економіка.

4. Підприємницька етика як етика розумного ведення господарства.

Методичні поради

В цій темі передусім доцільно пояснити антагонізм моралі і господарства і з'ясувати цілераціональні і ціннісно-раціональні мотиви в господарській діяльності. Важливим текстом для рефлексії духовно-культурних чинників підприємництва є “Протестанська етика і дух капіталізму” М.Вебера. Як пов’язані між собою мораль і рентабельність?

Диференціація суспільних підсистем та їхня різнобічна функціональність постають як результат процесів секуляризації, модернізації, раціоналізації суспільного буття. При цьому зверніть увагу на культурно-історичну зміну “ціни” автономності економічної сфери: від “відчуження” (К.Маркс), через “інструментальний розум” (М.Горкгаймер), до “колонізації життєвсвіту” (Ю.Габермас).

Продумайте, чому матеріальний добробут суспільства постає як результат розвитку економіки за власними законами (економічна раціональність). Зверніть увагу на чесности Номо оесопотісис. Назвіть чинники неузгодженості економічної та загальної раціональності та механізми їхнього усунення. Опишіть умови та передумови сучасного господарювання: рентабельність, екологізм, громадський контроль, моральна рефлексія, перспектива майбутнього.

На становлення легітимних правил конкурентної боротьби важливе значення має поняття гри ринкових сил (Ф.фон Гаск). Які правові та моральні правила визначають конкуренцію та її межі. Для сучасного успішного цивілізованого господарювання важливу роль ввідіграє моральна оцінка ринкової економіки. Назвіть позитиви та негативи ліберальних цінностей, що впливають на різні форми ринкової економіки, забезпечуючи сталий розвиток суспільства. У який спосіб ринкова економіка пов’язана із соціальними гарантіями через соціальну політику держави? Суспільство постійно шукає механізми поєднання підприємництва із соціальною відповідальністю. Які суспільні механізми контролю за прибутком Ви знаєте? Поміркуйте над проблемою морального спрямування економічної система, а саме над тим, у який спосіб підприємницька етика має стати етикою розумного ведення господарства.

Література основна

1. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. - К.:Лібра, 1999. – 488 с. <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908185>
2. Политическая и экономическая этика /Пер. с нем. М.:ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 368 с.
3. Основи практичної філософії. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Друге видання. – К.: 2016. – 400 с.

Література допоміжна

1. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. Пер. с англ.-М.:Изд-во «Новости» при участии изд-ва Catallaxy, 1992. -304 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию /Пер. с нем. А.Григорьева. В. Седельника: Общ. Ред. И послесл. А.Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 143 с.

Тема 17. Прикладна етика: етика та екологія

Метою опрацювання матеріалу є вивчення морально-етичного складника взаємодії людини та природи, раціональної та ціннісно-раціональної дії в сфері довкілля, морально-правових норм обмеження втручання людини в природу, історії формування цінностей та норм екологічної етики, традицій українського етосу піклування про природу.

Основні поняття для опрацювання: homo oekologicus, екологічна криза, екологічна катастрофа, екологічний імператив, екологічна етика як різновид дискурсивної етики.

Завдання для СРС:

1. На які господарчі об'єкти має бути спрямований критичний аналіз екологічного стану України?
2. Запропонуйте конкретні соціально-інституційні механізми екологічної політики в повоєнній Україні (з огляду на Вашу професійну діяльність).

Перелік основних питань

1. Проблемне поле екологічної етики.
2. Сучасна екологічна ситуація як виклик традиційній етиці.
3. Імператив збереження буття людини та імператив збереження буття природи.
4. Критичний аналіз екологічного стану сучасної України і соціально-інституційні механізми екологічної політики.

Методичні поради

Передусім варто визначити проблемне поле екологічної етики. Адже етика зосереджує увагу на ставленні людини до природи. Ідеї екоцентризму та теза збереження дикої природи належить американському натуралісту та мислителю, попереднику зеленого анархізму Г.Д.Торо. Цікавим є той факт, що Г.Торо не тільки пропагував ідеї захисту природи, а й намагався в своїх повсякденних практиках простого життя імплементувати ці ідеї за умов розвитку суспільства середини XIX століття. Наприклад, подалі від міста він побудував собі хату за 28 доларів. Подальший розвиток його ідей активно впливав на філософські і моральні експлікації екоцентризму: критичне ставлення і персональна свобода; філософія простого життя і принцип громадської непокори.

Для розуміння подальшого розвитку ідеї екологізму важливим є намагання познайомитись зі спадщиною Ч.Дарвіна, виокремивши саме моральний зміт ідеї еволюції. Ч.Дарвін був переконаний, що функціонування природних тіл необхідно задля збереження стабільності системи.

Для формування екологічної свідомості важливе значення має вчення В.Вернадського про ноосферу як етичний ідеал. Академік сформулював засади ноосферного мислення. Поміркуйте над його тезами.

Не можна не згадати етику благоговіння перед життям А.Швайцера. В роботі «Культура та етика» він довів, що формування екологічного “Я” як здатності піклуватися про природу і берегти різноманітність її життєвих форм є основою екобіосистеми. Теза екобіосистеми згодом розгорнулась в ідею того, що людина і тварина живуть в літо-гео-еко-біосистеми. Часто-густо додають ще й аксіосистему, тобто систему людських цінностей та преференцій.

Зверніть увагу на міждисциплінарність екологічної етики. При аналізі її предмету доречно звертати увагу на контекстуальність досліджень взаємин людини і природи: філософсько-етичний (А.Сміт, І.Кант, М.Бердяєв, Дж.Мур, Ф.Ніцше, К.Поппер, А.Швайцер, Е.Фром); еволюційно-етичний (В.Вернадський, Т.де Шарден, Ф.фон Гаєк, К.Лоренц, М.Моїсеєв); еколого-етичний (К.-О.Апель, Г.Йонас, В.Гьосле, К.М.Маєр-Абіх). Сучасному суспільству важливо сформувати базові принципи екологічної етики, яка допомагає підвищувати активність екологічної свідомості.

Є суперечності між традиційною етикою та екологічною етикою. Сучасна екологічна ситуація постає як виклик традиційній етиці. Визначте основні етипа еволюції людини: *Homo sapiens*, *Homo faber*, *Homo oeconomicus*, *Homo oecologus*.

Ідея створення нової етики як матеріальної етики цінностей вперше була обгрунтована Г.Йонасом в 1979 р. в його роботі «Принцип відповідальності». Цікавим є підзаголовок цієї роботи: У пошуках етики для технологічної цивілізації. Філософ намагається подолати протиріччя індустріально-технологічного суспільства. В книзі є спроба сформувати імператив збереження буття людини й імператив збереження буття природи. Знайдіть формулювання цих імперативів та проаналізуйте їхню дієвість.

Важливим внеском в формування екологічної свідомості є “Повстання на захист природи” К.М.Маєр-Абіха. Безтурботність і недалекоглядність ставлення до природних ресурсів призводить до екологічних криз, в яких постає цілковий егоїзм ринкової економіки. Сама ринкова економіка має суперечливу природу: вона є джерелом життя, і водночас руйнує його засади, так само як і свої власні. Покласти цьому край можна тільки всеосяжним повстанням на захист природи. В книзі аналізуються духовні передумови життя індустріальних країн, через які виявляється аморальність кращого життя меншості за рахунок країн третього світу, прийдешніх поколінь і природи загалом. Шлях подолання екологічних негараздів - сприйняття позалюдської природи як природний спільносвіт.

Важливим для нас є критичний аналіз екологічного стану сучасної України і соціально-інституційні механізми екологічної політики.

Висновком досліджень в галузі прикладних етик є думка про те, що дискурс політичної, економічної і підприємницької, екологічної етики постає як

проблематизація етичних норм і цінностей в умовах сучасної економіки і суспільства.

Література основна

1. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. - К.:Лібра, 1999. – 488 с. с.<http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908185>
2. Єрмоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія. - К.: Лібра, 2010. – 416 с.
3. Єрмоленко А.М. Дискурс. Комунікація. Моральність. – К.:Наукова думка, 2021. – 438 с.
4. Теоретичні проблеми сучасної етики: Навчальний посібник / А.М.Єрмоленко, Г.Д. Ємельяненко та ін. – Полтава: ПНПУ імені В.Г.Короленка, 2012. – 232 с.

Література допоміжна

1. Гардашук Т.В. Співвідношення локального та глобального в сучасному екологізмі // Практична філософія. – 2004. - №1. – С.55-62.
2. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Перекл.з нім / Г.Йонас. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
3. Маєр-Абіх К.М. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту. Перекл. з нім. / К.Маєр-Абіх. – К.:Лібра, 2004. – 196 с.

Тема 18. Принцип відповідальності Г.Йонаса

Метою семінарського заняття є ознайомлення з книгою німецько-американського філософі Г.Йонаса «Принцип відповідальності» (1979 р.) і опанування проблемами відповідальності людини за природу і світ.

Основні поняття для опрацювання: етика для технічної цивілізації, межі антропоцентризму, імператив збереження буття природи, матеріальна етика цінностей, евристика страху.

Завдання для СРС: поміркуйте над базовими тезами критики Г.Йонасом утопічних конструкцій майбутнього.

Перелік основних питань

1. Сутнісні зміни людської діяльності.
2. Обов'язок щодо майбутнього. Імператив збереження буття.
3. Благо, належність і буття: теорія відповідальності.
4. Загроза майбутньому та ідея прогресу.

Методичні поради

Г.Йонас в своїй книзі, в якій формує базові філософські засновки сучасної етики відповідальності за майбутнє, передусім акцентує увагу на питанні, чому і коли у минулому утворилося провалля між належністю та буттям. Проте, якщо завдяки попереднім працям («Гносис та пізнюантичний дух», «Феномен життя:

основи філософської біології») Г.Йонас став знаним у колах професійних філософів, то книга «Принцип відповідальності», яка була відзначена премією миру Німецької книготоргівлі, принесла Йонасу широку популярність у світі.

Важливо усвідомити, що в книзі етика та екологія обґрунтовуються на засадах онтології. Екологічна криза постала як наслідок модерну, зокрема кумулятивного характеру науково-технічного прогресу і непередбачуваності його наслідків. Суперечки між капіталізмом та соціалізмом в ХХ столітті за «споживацький рай» загострили екологічну кризу. На противагу іншим філософським витокам (наприклад, доповідям Римського клубу, партіям зелених, рухам «назад до природи» тощо) усвідомлення екологічної кризи Гансом Йонасом полягає у тому, що таку кризу від розглядає передусім як онтологічну, тобто загрозливу щодо буття загалом. Його стратегія формування нової етики відповідальності спрямована на те, аби звільнитися від глибоко вкорінених пересудів модерної філософії, зокрема від постулатів про ціннісно-нейтральну природу, про дуалізм душі та тіла, про провалля між буттям і належністю.

Актуальним для наших практичних дій по збереженню природи є міркування про перевагу негативних прогнозів над позитивними. Етичне вчення, в якому наголошується турбота людини про збереження буття в майбутньому, повинне мати проєкт того, до яких наслідків може призвести господарська діяльність індустріальної людини. Вкрай важливим є вміння людини вглядіти можливі негативні наслідки експансіоністської дії втручання в природу. В філософсько-методологічному сенсу така вимога означає те, що близькі цілі мають піддаватись оцінці з боку далекосяжних наслідків.

По тексту книги знайдіть міркування про відповідальність «за» та відповідальність «перед». З'ясуйте їхню комплементарність.

Г.Йонас визнає необхідність екологічного імперативу. Знайдіть в тексті книги зміст такої вимоги до сучасної людини.

Література основна

1. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. - К.:Лібра, 1999. – 488 с. с.<http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908185>
2. Єрмоленко А.М. Категоричний імператив відповідальності Ганса Йонаса // Дискурс. Комунікація. Моральність. – К.:Наукова думка, 2021. – С.ю 367-393.
3. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Перекл.з нім / Г.Йонас. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

Література допоміжна

1. Гардашук Т.В. Співвідношення локального та глобального в сучасному екологізмі // Практична філософія. – 2004. - №1. – С.55-62.

2. Маєр-Абіх К.М. Повстання на захист природи. Від довілля до спільносвіту. Перекл. з нім. / К.Маєр-Абіх. – К.:Лібра, 2004. – 196 с.

7. Питання для самоконтролю

Підготовка PhD з дисципліни «Комунікативна етика» передбачає виконання самостійних завдань. Засобами підсумкового контролю є модульна контрольна робота та залік. Формою індивідуального контрольного завдання з модульного контролю є картка, що складається з трьох питань, що мають виявити рівень знань та вмінь аспіранта з комунікативної етики. З цією метою аспірантові надається одне загальне питання із знання теоретичного матеріалу, що визначається комунікативним поворотом в філософії ХХ-ХХІ століть; конкретне питання, що виявляє вміння застосовувати методологічні складники і парадигмальні підходи при розрізненні добра і зла в різних соціальних підсистемах, цінності та норми моральної дії, морально-нормативний моніторинг професійної діяльності.

Обсяги розділів лекційного матеріалу з дисципліни «Комунікативна етика», що пропонуються для опрацювання аспірантами, визначаються запланованою кількістю годин, відведених на відповідні аудиторні та позааудиторні заняття.

Оцінка рівня засвоєння матеріалу аспірантами проводиться на основі «Положення про рейтингову систему оцінки успішності студентів з навчальної дисципліни «Комунікативна етика», яке є додатком до відповідної робочої навчальної програми (силабусу).

Теоретичний матеріал сучасної практичної філософії має бути адаптованим до специфіки спеціальної підготовки і напрямів майбутньої професійної діяльності аспіранта. Враховуючи особливості організації навчального процесу денної форми навчання слід здійснювати врахування особливостей спеціальностей як у лекційному курсі при складанні планів лекцій, так і у планах семінарських занять. При заочній формі навчання специфіка спеціальностей може бути врахована також при роботі над домашньою контрольною роботою.

Перелік питань для підготовки до МКР

1. З'ясуйте суть реабілітації практичної філософії як панівної тенденції сучасного філософування.
2. Розкрийте сутність сократівського діалогу: зміст, форми, традиція, генеза, рецепції.
3. Дайте характеристику моралі як соціального феномену і форми регуляції міжсуб'єктивних взаємин.
4. Розкрийте теоретико-методологічне значення інтерсуб'єктивності для дослідження особливостей людської комунікації.
5. Охарактеризуйте джерела і предмет комунікативної етики. Продемонструйте історичну зміну предмета.

6. Розкрийте сутність глобальних проблем людства і абсолютної цінності життя.
7. Охарактеризуйте комунікативну парадигму в філософії як дослідження повсякденного мовленнєвого спілкування між людьми.
8. Дайте характеристику діалогічності комунікації, орієнтації на Іншого крізь призму ідей відкритості.
9. Розкрийте сутність комунікації в умовах глобалізованого світу.
10. Порівняйте дію комунікативну і дію стратегічну (інструментальну).
11. Розкрийте поняття комунікативного акту. Охарактеризуйте типи комунікативних актів.
12. Розкрийте сутність соціальної дії як комунікативної дії.
13. Дайте характеристику цілей комунікативних дій: локутив, іллокутив, перлокутив.
14. Розкрийте сутність розуміння як способу координації дій в різних сегментах соціальної дійсності.
15. Дайте характеристику комунікації як діяльності і як поля примирення за Ю. Габермасом.
16. Проаналізуйте проблему вірогідності знання та універсальності етичних норм і цінностей.
17. Дайте характеристику поняття дискурсу, загальну експозицію дискурсу, тематизацію дискурсу. Розкрийте правила і процедури дискурсу, емансипаційну роль дискурсу.
18. Розкрийте сутність теорії дискурсу як комплексної гетерогенної дисципліни.
19. Проаналізуйте правила поведінки в дискурсах: перевага найвагомшого аргументу.
20. Дайте порівняльну характеристику комунікації, життєвого світу, дискурсу.
21. Розкрийте сутність ідеальної комунікації за К.-О. Апелем і Ю. Габермасом.
22. Охарактеризуйте норми комунікативної (дискурсивної) етики.
23. Дайте характеристику дискурсивній етиці як способу розв'язання актуальних проблем суспільного буття.
24. Розкрийте симетричні відношення учасників універсального дискурсу.
25. Охарактеризуйте політичну етику: предмет, методи, завдання.
26. Охарактеризуйте господарську етику (підприємницьку етику).
27. Охарактеризуйте екологічну етику: предмет, методи, завдання.
28. Дайте характеристику природи як абсолютної цінності життя: моральний сенс ставлення до природи як мети і засобу людської діяльності.
29. Охарактеризуйте розвиток цивілізації і сучасне загострення екологічної ситуації.
30. Розкрийте сутність актуалізації етики відповідальності в умовах глобальних проблем. Проаналізуйте екологічний імператив.
31. Дайте характеристику «Принципу відповідальності» Г. Йонаса.

32. Розкрийте сутність гуманізації сучасного суспільства та актуальність морально-ціннісної проблематики.

33. Охарактеризуйте моральні аспекти розуміння людиною сенсу свого буття та її самовизначення у системі суспільних відносин.

Додаток 3.

Рекомендовані контрольні питання

1. Реабілітація практичної філософії як панівна тенденція сучасного філософування.

2. Сократівський діалог: зміст, форми, традиція, генеза, рецепції.

3. Теоретико-методологічне значення інтерсуб'єктивності для дослідження особливостей людської комунікації.

4. Джерела і предмет комунікативної етики. Історична зміна предмета

5. Глобальні проблеми людства і абсолютна цінність життя.

6. Комунікативна парадигма в філософії як дослідження повсякденного мовленнєвого спілкування між людьми.

7. Діалогічність комунікації, орієнтація на Іншого крізь призму ідей відкритості.

8. Комунікація в умовах глобалізованого світу.

9. Розуміння як спосіб координацій дій в різних сегментах соціальної дійсності.

10. Проблема вірогідності знання та універсальності етичних норм і цінностей.

11. Поняття дискурсу. Загальна експозиція дискурсу. Тематизація дискурсу. Правила і процедури дискурсу. Емансипаційна роль дискурсу.

12. Правила поведження в дискурсах: перевага найвагомшого аргументу.

13. Комунікація, життєвий світ, дискурс.

14. Норми комунікативної (дискурсивної) етики

15. Симетричні відношення учасників універсального дискурсу.

16. Політична етика: предмет, методи, завдання.

17. Правова антропологія: природа людини та право.

18. Господарська етика (підприємницька етика).

19. Етичні чесноти підприємця.

20. Екологічна етика: предмет, методи, завдання.

21. Природа як абсолютна цінність життя: моральний сенс ставлення до природи як мети і засобу людської діяльності.

22. Актуалізація етики відповідальності в умовах глобальних проблем. Екологічний імператив.

23. Гуманізація сучасного суспільства та актуальність морально-ціннісної проблематики.

24. Моральні аспекти розуміння людиною сенсу свого буття та її самовизначення у системі суспільних відносин.